

לא איש אל ויִתְנַחֵם

לא איש אל ויִכְזַב וְבִן אָדָם ויִתְנַחֵם הוּא אָמַר וְלֹא יַעֲשֶׂה וְדָבָר וְלֹא יִקְיָמֶנָה: (במדבר כג ט).

שוב מִחֲרֹן אָפֶד וְהִנֵּחַם עַל הָרָעָה לַעֲמֹד ... ויִנָּחֵם ה' עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דָּבָר לַעֲשׂוֹת לַעֲמֹד: (שמות לב יב, יד).

במדבר רבה פרשה כג סימן ח – מתנחם ולא מתנחם³

"כי אתם באים אל הארץ כנען". זהו שאמר הכתוב: "לא איש אל ויִכְזַב, ובן אדם ויתנחם; ההוא אמר ולא יעשה, ודיבר ולא יקיימנה" (במדבר כג ט) – לפי שצפה בלעם הרשע, שעתיד אדם אחד להטעות את העולם לומר: שאני אלוה. התחיל צווח ואומר: "לא איש אל ויִכְזַב" – אין איש נעשה אלוה. ואם אומר: שאני אלוה – מכזב ועתיד להתנחם, ואומר דבר ואינו יכול לעשותו, שנאמר: "ההוא אמר ולא יעשה", ואינו יכול לקיים דבריו, שהוא בן אדם, ועתיד להימחות, לכך נאמר: "לא איש אל ויִכְזַב" – אין איש נעשה אל, ואם אומר – יכזב.⁴ דבר אחר: "לא איש אל ויִכְזַב" – לא איש עושה לאל שיכזב; לא בן עמרם עשה אותו להתנחם, זה שהוא אומר: "הרף ממני ואשמידם" (דברים ט יד), עמד בן עמרם ועשה אותו להתנחם, שנאמר: "וינחם ה' על הרעה" (שמות לב יד).⁵

דבר אחר: "לא איש אל ויִכְזַב" – בטובה; כשהוא אומר להביא טובה על ישראל, אע"פ שדור חייב, אינו מאחר. וכשהוא אומר להביא רעה, חוזר בו: "ההוא אמר ולא יעשה".⁶ תדע לך, אמר לאברהם: "הבט נא השמימה וספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם. ויאמר לו: כה יהיה זרעך" (בראשית טו ה), ועשה כן, שנאמר: "ה'

¹ הקב"ה איננו בשר ודם שמשנה תדיר את דעתו. פסוק זה מזכיר את דברי שמואל לשאול: "וְגַם נֶצַח יִשְׂרָאֵל לֹא יִשְׁקַר וְלֹא יִנָּחֵם כִּי לֹא אָדָם הוּא לְהִנָּחֵם" (שמואל א טו כט), אך דא עקא שמספר פסוקים קודם אומר ה' לשמואל: "נִחַמְתִּי כִּי הַמֶּלֶכֶתִי אֶת שְׂאוֹל לְמַלְךְ כִּי שָׁב מֵאֲחֵרִי וְאֶת דְּבָרִי לֹא הָקִים". אז הקב"ה ניחם או לא ניחם? משנה דעתו בנסיבות מסוימות (כגון אם אדם עושה תשובה או לחילופין אם פרק עול והרשיע מאד), או לעולם לא?

² הרי לנו בפירוש שהקב"ה ניחם. זאת ועוד, מהפסוקים עולה שמשה יודע שיש אפשרות כזו ופונה לקב"ה שיינחם על כוונתו לפגוע בבני ישראל בעקבות חטא העגל. ואם בהתנחמות על המלכת שואל ועל עונש חטא העגל לא די, הרי לנו ראש וראשון לכל ההתנחמויות שמצוי כבר במבול בספר בראשית פרק ו פסוקים ו-ז: "וַיִּנָּחֵם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְּעַצֵּב אֵל לְבֹ: וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד בְּהֵמָה עַד רֶמֶשׂ וְעַד עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עָשִׂיתִם". איך נהלו פסוקי התנחמות אלה עם הפסוקים בפרשתנו ובספר שמואל שהקב"ה אינו מתנחם אחר החלטותיו?

³ מדרש במדבר רבה זה איננו בפרשתנו כי אם בפרשת מסעי. מפליא הוא שמועטות הדרשות על ברכות בלעם בכלל ובמדרשי פרשת בלק בפרט. אפילו באסופה מאוחרת כילקוט שמעוני, אין פיתוח רב של הנושא ורוב המדרשים נאמרו אגב נושא אחר כפי שנראה גם כאן. בהנחה שעובדה זו נכונה (אולי אבדו לנו מדרשים בדרך), אפשר שהדבר משקף את יחס חז"ל לבלעם, יחס של "לא מדובשך ולא מעוקצך" (רש"י בפרשתנו כב יב בעקבות מדרש תנחומא). ואפשר שהדבר נובע מכך שפרשת בלעם הייתה מעין ספר לחוד שאינו כלול ב"ספרו של משה", ראו גמרא בבא בתרא ד: משה כתב ספרו ופרשת בלעם". ראו גם דברי ר' אבא בר כהנא בגמרא סנהדרין קה ע"ב: "כולם חזרו לקללה", היינו שברבות השנים וכשחטא עם ישראל התקיימו "ברכותיו" המקוריות של בלעם כשיבקש לקלל. ואם נרבה בדרשות על ברכות בלעם, סופנו שנגיע לקללות. ראו דברינו [מה טובו אהליך יעקב](#) בפרשה זו.

⁴ כל הקטע הזה שנראה בברור אנטי נוצרי, חסר במקבילה בתנחומא (פרשת מסעי סימן ז) וגם בהוצאת וילנא של במדבר רבה, אולי הושמט מטעמי צנזורה. לא איש אל – אין האל מתגלם בדמות אנוש ואין בן אנוש שיכול לומר שהוא אלוה. המוטיב המקורי היה אמנם כנגד העולם האלילי. ראו מכילתא דרבי ישמעאל בשלח – מסכתא דשירה פרשה ח: "מי כמוכה באלים ה' – מי כמוך באלו שקורים עצמם אלוהות. פרעה קרא עצמו אלוה ... וכן סנחריב ... וכן נבוכדנצר ... וכן נגיד צור וכו'. ראו גם גמרא חגיגה יד ע"א שראש כלולם הוא נמרוד שבו מרד אברהם. ראו גם הדף [לי יאורי ואני עשיתיני](#). אך מדרש זה מתבסס כנראה על הנ"ל ותוקף את "אותו האיש". מה שיכול ללמד אולי על תקופתו ועולמו של מדרש במדבר רבה.

⁵ משה לא גרם לקב"ה לשנות דעתו, רק ניצל פתח שהקב"ה פתח לו, כאשר אמר: "הרף ממני ואשמידם". ראו שמות רבה מד י: "א"ר לוי: כיון שאמר למשה: הרף ממני ואשמידם ואמחה את שמם, שפתח לו פתח שיבקש עליהן רחמים, הוי: ולא דבר ה' למחות את שם ישראל (מלכים א יד כז, בהקשר של עגלי ירבעם)". ובגמרא ברכות דף לב עמוד א: " ... תשש כחו של משה ולא היה לו כח לדבר. וכיון שאמר: הרף ממני ואשמידם, אמר משה: דבר זה תלוי בי – מיד עמד ונתחזק בתפלה וביקש רחמים". ושוב בשמות רבה מב ט: "ועתה הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם – וכי משה היה תופש בהקב"ה שהוא אומר: הניחה לי? אלא למה הדבר דומה? למלך שכעס על בנו והכניסו לקיטון ומתחיל לבקש להכותו והיה המלך מצעק מן הקיטון: הניחה לי שאכנו, והיה פדגוג עומד בחוץ. אמר הפדגוג: המלך ובנו לפניו בקיטון, למה הוא אומר הניחה לי? אלא מפני שהמלך מבקש שאלך ואפייסנו על בנו, לך הוא מצעק הניחה לי. כך אמר הקב"ה למשה: ועתה הניחה לי. אמר משה: מפני שהקב"ה רוצה שאפייס על ישראל, לפיכך הוא אומר ועתה הניחה לי. מיד התחיל לבקש עליהם רחמים הוי ויחל משה את פני ה' אלהיו". בקטע הסמוך נראה את הדעה שלעיתים הקב"ה כן מתנחם, יש התנחמות לפחות לטובה. אבל הקטע לעיל אולי מושפע עוד מהקטע הקודם, האנטי נוצרי, הנלחם בדעה שאיש יכול להיות אל – גם לא משה שבאחרית ימיו זכה לכינוי איש האלהים (ראו דברינו [משה איש האלהים](#) בפרשת וזאת הברכה). ונראה שלכן הוא גם ממעט בדמותו של משה ומדגיש שלא הוא שגרם לקב"ה להימלך בדעתו. כנגד זה עומדים מדרשים רבים על כוחו של הצדיק שהקב"ה גוזר והצדיק מבטל או שהצדיק גוזר והקב"ה מקיים – ראו דברינו [צדיק גוזר והקב"ה מקיים](#) בפרשת קרח – אבל לא כאן, לא בדברי בלעם שצופה את העתיד ומדגיש את ההבדל בין הקב"ה ובין בשר ודם.

⁶ הדרשן משנה את פיסוק הפסוק. בלעם אומר בסימן שאלה: "ההוא אמר ולא יעשה? דיבר ולא יקיימנה?" – כהשלמה ברורה של החצי הראשון של הפסוק: "לא איש אל ויִכְזַב וְבִן אָדָם ויִתְנַחֵם". בא הדרשן ומעקר את סימן השאלה ושם במקומו סימן קריאה: "ההוא אמר ולא יעשה"! (ויוצר בכך דיסוננס קוגניטיבי ברור בין שני חלקי הפסוק). יש מקרים שאכן הקב"ה אמר אבל לא עשה בסופו של דבר. דיבר ולא הקים את דברו. מתי? כאשר האמירה או הדיבור היו לרעה. ובפרט לעם ישראל כפי שנראה להלן.

אלהיכם הרבה אתכם והנכם היום ככוכבי השמים לרוב" (דברים א י).⁷ אמר לו: "ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה" (בראשית טו ג), ולא עשו אלא מאתים ועשר שנים. הוי: "לא איש אל ויכזב" – בטובה, אבל ברעה: "ההוא אמר ולא יעשה". אמר לישראל: "כי אתם לא עמי" (הושע א ט), וחזר ואמר: "ואמרתי ללא עמי: עמי אתה" (הושע ב כה), הוי: "ההוא אמר ולא יעשה".⁸ אמר ליצחק: "כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האלה" (בראשית כו ג), ולא חזר בו, שנאמר: "כי אתם באים אל ארץ כנען" – והכניסם לארץ.⁹

מדרש תנחומא (בובר) פרשת בלק סימן כא – נאמנות לברית

"לא איש אל ויכזב" (במדבר כג יט), אינו כבשר ודם. בשר ודם קונה אוהבים, מצא אחרים יפים מהם, כופר בראשונים. והוא אינו כן, אי אפשר לו לכזב בשבועת אבות הראשונים. "ההוא אמר ולא יעשה" (שם כג), כשהוא אומר להביא עליהם רעות. שאם עשו תשובה מבטלן. אתה מוצא כתיב: "זובח לאלהים יחרם" (שמות כג יט), ועשו את העגל – לא היו ראויין לכליה? והייתי סבור לקללן ולהכחידן, ומעט עשו תשובה וביטל: "וינחם ה' על הרעה" (שמות לב יד).¹⁰

דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים – בלעם קדם לנביאים

"לעולם ה' דברך נצב בשמים" (תהלים קיט פט) – מהו נצב בשמים? אין אתה אדם, שאומר דבר ומבטלו, אלא כל דבר שאתה אומר הוא מתקיים, שנאמר: "אמרות ה' אמרות טהורות" (תהלים יב ז).¹¹ מלך בשר ודם אומר לעשות דבר ואינו עושה. נכנס למדינה והן מקלסין אותו והוא אומר להם: אני בונה לכם דימוסיות ומרחצאות ועושה לכם בסיילקי. בלילה ישן ולא עמד. היכן הוא והיכן דבריו? אבל הקב"ה אינו כן, "וה' אלהים צבאות הוא אלהים חיים ומלך עולם" (ירמיה י י), לכך אמר: "לעולם ה' דברך נצב בשמים". אבל בלעם אמר: "לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם" (במדבר כג יט), בטובה, אם אמר להביא טובה הוא מקיים, אמר שהוא מכניס את ישראל לארץ ונותנה להם, ונתנה להם. אבל כשהוא אומר להביא רעה חוזר בו. מהו אומר למשה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה? "הרף ממני ואשמידם" (דברים ט יד), לא עשה להם כן, אלא חזר בו מן הרעה, שנאמר: "וינחם ה' על הרעה".¹²

⁷ ראו דברינו [ככוכבי השמים](#) בפרשת דברים, בפרט מדרש ספרי דברים יא שם שבני ישראל מעירים למשה שהוא "נותן קצבה" לברכה שניתנה לאברהם שהייתה עוד יותר: "וכחול אשר על שפת הים". ושם הזכרנו שעפ"י האסטרונומיה המודרנית, יש יותר כוכבים בקוסמוס מאשר גרגירי חול על פני כדור הארץ.

⁸ ראו דברינו על פסוקים אלה [בפרק ב של הושע](#) בפרשת במדבר (הפסרת השבת).

⁹ וכן הוא בתנחומא בפרשת מסעי סימן ז בשינויי לשון קלים, וכאמור בלי החלק הראשון האנטי נוצרי. יש פה ערבוב של שני מוטיבים. האחד, שיש הבדל בין נחמה לטובה ולרעה, כדברי המדרשים במקומות רבים: "כשאומר דבר אינו חוזר בו ואינו מתנחם אלא על הרעה, אבל על הטובה אינו מתנחם". והמוטיב השני, שכשזה מדובר בעם ישראל, כללי המשחק שונים כי כל גזירה לרעה עומדת מול ההבטחה הראשונה לאבות, מול הברית הראשונה, ועל זה אין הקב"ה מתחרט ומתנחם וממילא, כשהוא נחם על הרעה, הוא בסה"כ חוזר להבטחה הראשונה שממנה אין להתנחם לעולם. ולעצם ההבטחה ליצחק (שם לב), ליצחק! לא לאברהם או ליעקב, ראו דברינו [יצחק אבינו](#) בפרשת תולדות, מה הייתה ההווה אמינא שהקב"ה לא יקיים את ההבטחה לאבות? מה החידוש "שלא חזר בו"? נראה שהדברים קשורים לירידה הנוראה של בני ישראל במצרים עליה עמדנו במספר מקומות ובפרט בדברינו [משכו וקחו לכם](#) בפרשת בא, שעוד רגע ועם ישראל אבד מהעולם וברית האבות פקעה.

¹⁰ אמרנו שאין הרבה מדרשים על ברכת בלעם בפרשתנו, הנה אחד בכל זאת. כאן הדגש הוא לאומי ביותר. אולי ניתן אפילו לחבר מדרש זה עם החלק הראשון של במדבר רבה לעיל, המתווכח עם הנוצרים, כשהוא מדבר על אוהבים אחרים יפים יותר. מדרש תנאים לדברים פרק לב פסוק א: "אמרה כנסת ישראל לפני מי שאמר והיה העולם ב"ה: כבר כתבת (ירמיהו ג א) לאמר הן ישלח איש אשתו והלכה והיתה לאיש אחר הישוב אליה עוד! אמר לה: כלום כתבתי אלא איש והלא כתוב (במדבר כג יט) לא איש אל ויכזב כי אל אנכי ולא איש (הושע יא ט)". ראו מדרש זה גם בספרי דברים פרשת האזינו פיסקא שו. על איש ואישה חלים הדין שאי אפשר להם לחזור ולהינשא אחרי שהאישה נישאה לאיש אחר, אבל לא על הברית בין הקב"ה, שאינו איש, ובין כנסת ישראל. השימוש בפסוק שלנו חורג כאן בהרבה מפשטו ומושאל לנושא אחר לגמרי, "ניתוק הברית", עליו כבר זכינו לדרוש בו בדברינו [עבד שמכרו רבו](#) בתשעה באב. ראו גם יחזקאל כ לב והמדרשים עליו.

¹¹ ראו דברינו [אמרות טהורות](#) בפרשת אמור.

¹² מדרש זה ממשיך את הקו של ההבחנה בין נחמה על הטובה ונחמה על הרעה, אבל נותן את מלוא הקרדיט על כך לבלעם! פסוק מפורש הוא בתורה שה' נחם על הרעה אשר בקש לעשות לעמו, דברי הנביאים מלאים כולם בקריאה לעם לשוב בתשובה כי ה' מבקש להינחם על הרעה שגזר עליהם. ראו ירמיהו כו ג, שם יג, ירמיהו מב י, ויאל ב יג, עמוס ז ג ו וכמוסן ספר יונה ג י אשר נשלח [לאנשי ינונה](#): "וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרךם הרעה וינחם האלהים על הרעה אשר דבר לעשות להם ולא עשה", מעשה שהכעיס מאד את יונה אשר אומר: "הלוא זה דברי עד היותי על אדמתי על כן קדמתי לברית תרשישה כי ידעתי כי אתה אל חנון ורחום ארך אפים ורב חסד וינחם על הרעה". אבל המדרש נותן את זכות הראשונים לבלעם בפרשתנו! ואגב, שוב מעררב המדרש את שני המוטיבים שצינו לעיל, אבל מדברי הנביאים שהבאנו, בפרט מספר יונה, אפשר ללמוד שהקב"ה מתנחם על הרעה, גם לאומות העולם. משמע, אין זה בגלל ברית האבות או איזושהי הבטחה קדומה, אלא במהות הדבר עצמו: הקב"ה מתנחם לטובה ולא לרעה, הקב"ה מתנחם על הרעה ולא על הטובה – לכל בריותיו. וכדברי הקב"ה לנביא יונה: "ואני לא אחוס על ניגוה העיר

בראשית רבה פרשה נג סימן ד – עוד דרשה על הטובה והרעה¹³

ר' שמואל בר נחמן פתח: "לא איש אל ויכזב ובן אדם ויתנחם" (במדבר כג) – אמר ר' שמואל: הפסוק הזה לא ראשו סופו ולא סופו ראשו: "לא איש אל ויכזב וגו'", "ההוא אמר ולא יעשה ודבר לא יקימנה"¹⁴. אלא, בשעה שהקב"ה גוזר להביא טובה לעולם, "לא איש אל ויכזב"; ובשעה שהוא גוזר להביא רעה, "ההוא אמר ולא יעשה"¹⁵.

מדרש תנחומא (בובר) פרשת דברים הוספה סימן ב – משה אוהב ומוכיח ובלעם מסית ומדיח

"אלה הדברים אשר דבר משה" זה שהוא אומר: "מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון" (משלי כח כג). "מוכיח אדם" – זה משה, שהוכיח את ישראל, "אחרי חן ימצא" – שמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם¹⁶, שנאמר: "אם נא מצאתי חן בעיניך ה' " (שמות לד ט) "ממחליק לשון" – זה בלעם, שהיה אומר לישראל: "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" (במדבר כד ה).¹⁷ למה היו דומין? לבן מלך שהיו לו שני פדגוגין, אחד אוהב ואחד שונא. זה שהיה אוהב היה מזהירו ואומר: בני היזהר בעצמך שלא תעשה עבירה, שאביך דיין ואם שומע שעברת עבירה אע"פ שהוא אביך, אינו נושא לך פנים. והאחד שהיה שונא אותו,¹⁸ אמר לו: מה אתה מיצר? אביך מלך, עשה כל תאוותך, ואל תתיירא משום בריה, כי אביך אינו מקפיד עליך. כך, הבן אלו ישראל, השני פדגוגין הם משה ובלעם. משה היה אוהבם ואמר להם: "הישמרו לכם פן יפתה לבבכם ... וחרה אף ה' בכם" (דברים יא טז יז). למה? שהוא דיין, שנאמר: "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלהים" (דברים ד לט). אבל בלעם היה אומר: אל תיראו, בניו אתם, עשו כל מה שאתם מבקשים, ואינו מקפיד עליכם. לכל האומות עושה כל מה שגוזר עליכם,¹⁹ למה? "לא איש אל ויכזב" (במדבר כג יט). אבל בכם: "ההוא אמר ולא יעשה ודבר לא יקימנה" (שם).²⁰ לכך צווח שלמה ואומר: "נאמנים פצעי אוהב" (משלי כז ו) – זה משה, ונועזרות נשיקות שונא" (שם) – זה בלעם, לכך: אלה הדברים.²¹

הגדולה אשר יש בה הרבה משתים עשרה רבו אדם אשר לא ידע בין מינו לשמאלו ובהמה רבה". וכבר הערנו במספר דפים שזהו בדיוק כוחו של מלך שהוא יכול להימלך בדעתו, אין מעליו סמכות שהוא כפוף לה ושאליה הוא חייב לדוות.

¹³ גם מדרש זה איננו ישירות על פרשתנו ועניינו הוא קיום ההבטחה לאברהם ושרה. הוא דורש את הפסוק בבראשית כא א: "וה'פקד את שרה" וכן הפסוק בתהלים קיט: "לעולם ה' דברך נצב בשמים" שכבר ראינו בדברים רבה לעיל.

¹⁴ הדרשן מוחך את סימן השאלה שבסוף הפסוק. ראו הערה 6 לעיל.

¹⁵ דרשתו של ר' שמואל בן נחמן איננה כמובן עפ"י פשט הפסוק ומטרתה, כך נראה, לקבע את רעיון ההפרדה בין נחמה על הרעה ובין נחמה לטובה, בשני חלקי הפסוק, כאסמכתא שקל לזכור. שוב, הקרדיט כולו לבלעם. עוד על הנחמה לטובה, בפרט לעם ישראל, ראו הלשון המיוחדת במדרש ספרי דאגדתא על אסתר – מדרש פנים אחרים (בובר) נוסח ב פרשה ה, כאשר המן גזר על היהודים מה שגזר: "היה יעקב מתיירא, ואמרת לו אל תירא [עבדי] יעקב (ישעיה מד ב), כשבאו למדי נמסרו להריגה, וקשרו מספד, והוא אומר: אל תיראו שבשעה שנשבעתי ליעקב שאיני עושה כלליה מבניו, שנאמר גם בימים ההמה נאם ה' לא אעשה אתכם כלה (ירמיה ה יח), אני למוד להיות אומר לך ולא אעשה לך, ומוכר אותך וחוזר בך, שכן הוא אומר: ההוא אמר ולא יעשה ודיבר ולא יקימנו (במדבר כג יט)". על בסיס הפסוק בירמיהו "לא אעשה אתכם כלה", נהפך סימן השאלה של בלעם לסימן קריאה! אל תקרי "ההוא אמר ולא יעשה" ודברך ולא יקימנה? אלא: "ההוא אמר – ולא יעשה! ודברך – ולא יקימנה!". האם יש כעת לבני ישראל יד חופשית לחטוא ולהכעיס את הקב"ה בדיעה שתמיד ייסלח להם?

¹⁶ ראו מקראות גדולות, רש"י, רס"ג, מצודות ואחרים, וכן דעת מקרא שהתקשו בפשט הפסוק. ונראה שהמדרש דווקא מציע פירוש שהוא על גבול הפשט: מי שמוכיח אדם, אחרי התוכחה ובסופו של דבר, ימצא חן בעיניו. במחשבה שנייה, יראה המוכח את ערך התוכחה ויפנים שזו באה מרצון כן ודאגה לחבר. לא כן הוא במחליק לשון שתחילתו דברים נעימים וסופו שהמוחלק (המונחף) מבין שהם דברי כזב וחסרי תועלת. כל זה כמובן בתנאי שהמוכיח מדבר בנחת ו בטעם ושהמוכח מגלה פתיחות ונכונות לשמוע. ראו דברינו [הוכח תוכיח את עמיתך](#) בפרשת קדושים וכן [כל ישראל ערבים זה בזה](#) בפרשת בחוקותי.

¹⁷ ראו שוב דברינו [מה טובו אהליך יעקב](#) בפרשה זו. שם הרחבנו בייחודיות של ברכה זו שאף פעם לא הפכה לקללה (ראו הערה 3 לעיל). ומדרש זה לא אוהב אולי גם ברכה זו, אבל עיקר הדרשה היא להלן בפסוק שלנו: "לא איש אל ויכזב".

¹⁸ נראה שאפשר להוסיף משל זה לדברינו [משל הפדגוג](#) בפרשת כי תשא.

¹⁹ אפשר שיש כאן שיבוש וצ"ל עליהם במקום עליכם ואפשר שאין כאן שיבוש ומה שנגזר "עליכם", היינו על עם ישראל, יינתן על הגויים. כך או כך, לפנינו מדרש מיוחד המושם בפי שונאי ישראל אתם היהודים מרשים לעצמכם לעשות ככל העולה על רוחכם משום שאתם מחשיבים עצמכם כבניו שח הקב"ה ומורמים משאר העמים. אולי אפשר להוסיף דרשה זו לדף [מדרשים אנטישמיים](#).

²⁰ כמשפט חייו כדרשתו של שמואל בן נחמן בבראשית רבה לעיל.

²¹ מדרשים רבים על דברי התוכחה של משה בתחילת ספר דברים, מדגישים את עדיפות התוכחה הנאמנה מהחיבוק המזויף ומתעכבים על השוואת תוכחתו של משה עם ברכתו של בלעם. ראו למשל דברים רבה א ד: "ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה ... אמר הקב"ה: יוכיח משה שאוהבן ויברכן בלעם ששונאן, כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל". ראו דברינו [תוכחת אוהב](#) בפרשת דברים. אבל נראה שמדרש זה מגדיל לעשות בכך שהוא נבנה כקומה שנייה על המדרשים הקודמים ובוהא מדרש ע"ג מדרש. עכשיו שאנו יודעים, מהמדרשים הקודמים שהקב"ה ניחם על דברים שגזר על ישראל, בוודאי דברים לרעה, בואו נשים דברים אלה בפי בלעם ונכפיש אותו מכיוון מפתיע וחדש. רשע כזה היה בלעם עד שהסית את עם ישראל לבנות על כך שהקב"ה מוחל להם וניחם על הרעה. לכו תחטאו, אומר בלעם, ותעשו מה שלבכם חפץ, הרי יש לכם אבא בשמים שאוהב אתכם! נראה שבמדרש זה חבויים מוטיבים תרבותיים-היסטוריים שלא עמדנו עד סופם והמאיר עינינו ומרחיב לבנו בפרשנות מדרש זה, ימהר ויחיש דבריו וישמחנו עד מאד.

בראשית רבה פרשה כז סימן ד – הקב"ה התנחם על העולם במבול²²

"ויתנחם ה' כי עשה את האדם בארץ" (בראשית ו ו) - רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר: תְּנָחוּת היתה לפני שבראתי אותו מלמטה.²³ שאילו בראתי אותו מלמעלה, לא היה מורד בי. רבי נחמיה אמר: מתנחם אני שבראתי אותו מלמטה, שאילו בראתי אותו מלמעלה, כשם שהמריד בי את התחתונים, כך היה ממריד בי את העליונים.²⁴ אמר ר' אִבּוֹ: תְּנָחוּת היתה לְפָנַי שבראתי בו יצר הרע, שאילו לא בראתי בו יצר הרע, לא היה מורד בי. אמר רבי לוי: מתנחם אני שעשיתי אותו וניתן בארץ.²⁵

"ויתעצב אל לבו" - אמר רבי ברכיה משל למלך שבנה פלטין ע"י אדריכל, ראה אותה ולא ערבה לו. על מי יש לו להתכעס, לא על אדריכל? כך: "ויתעצב אל לבו". אמר ר' אסי: משל לשר שעשה סחורה על ידי סרסור והפסיד. על מי יש לו להתרעם, לא על הסרסור? כך: "ויתעצב אל לבו".²⁶

שבת שלום
מחלקי המים

²² חשבנו לכסות את הנושא הרחב של התנחמות הקב"ה, דרך כל הפסוקים שהבאנו בראש הדף מפרשתנו, ספר שמואל, ספרי בראשית ושמות. אך קצרה יריעת המקום והזמן, ובסוף לא עלו בידינו אלא מדרשים על הפסוק שבפרשה: "לא איש אל ויכזב", כולל הסחיפה שוב להשוואת דמותו של משה מול בלעם. נסיים במדרש "קטן" המייצג את המוטיב הנגדי שהקב"ה כן מתנחם וגם לרעה; במבול, מיד בסוף פרשת בראשית. ובעזרת ה' נרחיב בנושא זה באחת מפרשיות בראשית הבאות עלינו לטובה.

²³ ראו את השימוש במונח תְּנָחוּת גם בהקשר ההתנחמות הבולטת השנייה, זו של המלכת שאול, בלשון ספרי דברים פסקא שכו: "כי ידן ה' עמו – כשהקב"ה דן את האומות שמחה היא לפניו ... וכשהקב"ה דן את ישראל, כביכול תהות היא לפניו, שנאמר: ועל עבדיו יתנחם ואין נחמה אלא תהות, שנאמר: כי נחמתי כי עשיתים ואומר: נחמתי כי המלכתי את שאול למלך".

²⁴ כאן יש לנו פירוש חדש ומפתיע. "ויתנחם" במשמעות חיובית של מי שמצא נחמה! הקב"ה מתנחם, מוצא ניחומים, בכך שברא את האדם מהארץ (מהאדמה) ולא מהעולמות העליונים.

²⁵ אפשר היה להמשיך את קו המחשבה של דרשת ר' נחמיה לעיל ולומר שיש נחמה בכך שהיצר הרע שנתן באדם הוא שמחטיא אותו, אבל ר' איבו בוחר לחזור ל"ויתנחם" במשמעות הפשוטה של חרטה ומחשבה שנייה. תְּנָחוּת או תְּהוּת הם מלשון תהייה. ועדיין, אין הקב"ה תוהה על עצם בריאת האדם, אלא על נטיעת יצר הרע בו (ראו המדרשים על "וייצר את האדם", למה נכתב עם שני יו"דיו). בכך אולי מדרש זה דומה בכל זאת לדרשת ר' נחמיה הקודמת. והרוצים לפלפל ולהעמיק ולקשר את התְּנָחוּת או התְּהוּת עם התוהו שלפני בריאת העולם, מוזמנים לעשות זאת ולשגר לנו מחשבותיהם ורעיונותיהם.

²⁶ ובהמשך המדרש שם הוויכוח בין אפיקורס אחד ורבי יהושע בן קרחה אם הקב"ה רואה או לא רואה את הנולד. ועל משל זה של המלך והאדריכל, או השר והסרסור, כבר כתב רמב"ן בפירושו לפסוק זה בבראשית ו ו: "ובבראשית רבה בזה ענין נכבד במשל שהביאו מהסרסור והאדריכל והוא סוד גדול לא ניתן להיכתב" (אבל רמב"ן מגלה שם טפח מהסוד כשהוא מוסיף ואומר: "והיודע יתבונן למה אמר בכאן שם המיוחד (שם הווייה) ובכל הפרשה וענין המבול שם אלהים", ראו שם). ורש"י מסביר את כל העניין בפשטות לכאורה כשהוא מפרש שם: "נהפכה מחשבתו של מקום ממידת רחמים למידת הדין, עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ, וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות (במדבר כג יט) ובן אדם ויתנחם, (דברים לב לו) ועל עבדיו יתנחם, (שמות לב יד) ויתנחם ה' על הרעה, (שמואל א טו יא) נחמתי כי המלכתי, כולם לשון מחשבה אחרת הם". רש"י לא רואה בעיה או סתירה בין הפסוקים של פרשתנו וספר שמואל, ראו הערה 1 לעיל. ועל כל זה כבר זכינו לחזור ולהרחיב בדברינו [ויתנחם ה' כי עשה את האדם](#) בפרשת בראשית.